

Uralilaisten kielten fonologian symposiumi Unkarissa

Unkarin tiedeakatemia järjesti loka-kuussa 1979 Mátrafüredissä toiset uralilaisten kielten fonologian päivät. Ne olivat v. 1974 Berliinissä pidetyn symposiumin »Uralilaisten kielten fonologian analyysi» (ks. Vir. 1974 s. 411—413) suoranaista jatkoa. Mátrafüredin symposiumissa esitelmöitsijöiden määrä oli edellisestä kokouksesta runsaasti kaksinkertaistunut; Berliinin symposiumin esitelmät sisältävä v. 1975 julkaistu kirja koostuu 10 esitelmästä. Tällaisen fonologiasympo-

siumin merkitystä luonnehti alku- ja loppupuheenvuorossaan osuvasti pääjärjestäjä akateemikko *Péter Hajdú*.

Osoituksena symposiumin uralilaisista ulottuvuuksista olivat useat samojedikieliä käsittelevät esitykset. Szegediläistä samojedologian koulukuntaa edusti *Tibor Mikolan* esitelmä enetsin eli jenseinsamojedin fonologiasta. Tämän kielen aineksia on eri yhteyksissä merkitty muistiin varsin vaihtelevin transkriptioin. Esitelmöitsijällä oli hyvät perusteet esittää oma käsityksensä enetsin lyhyistä vokaaleista ja konsonanteista, koska hänellä oli ollut v. 1968 tilaisuus kerätä enetsiläisiä kielenaineksia. Kuulijoille esitettiin murteesta nauhoitetujakin näytteitä, joista ilmeni mm. dentaalikonsonanttien liudennuskorrelaatio. Esitelmän johdosta käydyssä keskustelussa tuli puheeksi myös periaatteellisesti kiintoisa kysymys, erottavatko äidinkieleltään suomalainen ja unkarilainen samalla tavalla esimerkiksi *e*-vokaalin eri avonaisuusasteita. *Hartmut Katz* puolestaan käsittelee selkupun fonologiaa. Tämä esitelmä perustui M. A. Castrénin keräelmiin (julkaistuna: Castrén—Lehtisalo, Samojedische Sprachmaterialien, Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 122). Tarkastelun kohteena oli peräti 18 alamurretta. Selkupiin liittyi niin ikään *Tamás Janurikin* esitys tämän myös ostjakkisamojediksi nimitetyn kielen konsonantifoneemeista. Hänen lähtökohtanaan oli kantaselkupiin oletettavat 17 konsonantifoneemia. Esitelmässä erotettiin kiehtovalla tavalla 7 selkupun murretta sen mukaan, millaisia muutoksia niissä on tapahtunut kantaselkupun konsonantistoon verrattuna, ja näin oikeastaan yhdistettiin synkroninen ja diakroninen tarkastelutapa. Suomalaisista samojedologiaa edustivat menestyksellisesti symposiumin avajaisesityksiksi sijoitettu *Juha Janhusen* esitys nimensä eli jurakin fonologiasta sekä *Pekka Sarmalalahden* esitelmä niin ikään jurakin fonologiasta.

Suhteellisen suuri oli myös ostjakin osuus esitelmien koko määrästä. Berliiniläinen *Gert Sauer* suhtautui jossakin mää-

rin poleemisessa esitelmässään »Eteläostjakkilaisen Irtyšin murteen vokalismita» kriittisesti budapestilaisen Edit Vértesin samasta murteesta tekemiin havaintoihin. Sauer kannatti sitä Wolfgang Steinitzin edustamaa käsitystä, että mainituksa murteessa on 7 täyttä ja 4 redusoitunutta vokaalia. Vértesin mukaan taas vastaavat luvut ovat 10 ja 5, ja hän katsoo tässä kielimuodossa vallitsevan vokaaliharmonian, jonka olemassaolon Sauer puolestaan kiistää. Sauerin mukaan Irtyšin murteen vokaaliharmoniaassa on kysymys vokaalien ja konsonanttien kombinatorisesta vaikutuksesta. *Edit Vértes* käsitteli omassa esitelmässään länsiostjakkilaisten tekstien foneemisysteemejä. Tämä esitys perustui ennen kaikkea niihin havaintoihin, joita esitelmöitsijä oli runsaasti tehnyt toimittaessaan Suomalais-ugrilaisen Seuran toimeksiannosta painoon suomalaisten tutkimusmatkailijoiden K. F. Karjalaisen ja Heikki Paasosen ostjakkilaistekstejä. Ostjakkia koskevat foneemien tulkinnat saattavat antaa virikkeitä keskusteluun, kuten osoitti tässä symposiumissa käyty kahden tunnetun ostjakologin varsin värikäs väittely. Müncheniläinen tutkija *Liselotte Schiefer* puolestaan keskittyi ostjakin Vahin murteen foneemianalyysissaan aineistonsa fonotaksin tarkasteluun. Kombinaatioanalyysin (combination analysis) pohjalta hän etsi vastausta kysymykseen, mitä sääntöjä tai rajoituksia esiintyy tämän murteen konsonanttiyhtymissä. Edelleen järjestyserittelyä (order analysis) käyttäen esitelmöitsijä valaisi Vahin murteen konsonanttisegmenttien järjestystä. Hän analysoi konsonanttiryhmiä myös artikulaatiotavan ja -paikan kannalta. Tämä esitelmä oli erinomainen näyte sellaisten fonotaktisten menetelmien soveltamisesta fennougristiikkaan, joita ovat kehilleet ja eräisiin muihin kieliin soveltaneet mm. Eli Fischer-Jørgensen (1952), B. Sigurd (1965) ja H. Spang-Hanssen (1953). Ostjakkiiin liittyi myös *János Gulyan* esitelmä tämän kielen Šuriškarin murteesta, josta esitelmöitsijällä oli ollut käytettävänä omia muistiinpanoja vu-

delta 1969. Foneemien kuvaukseen hän käytti distinktiivien piirteiden teoriaa, ja hän keskittyi murteen luonteenomaisiin piirteisiin. Esitystä havainnollistivat litteroidut ja nauhasta kuullut kielennäytteet.

Osansa tieteellisestä tarkastelusta sai myös toinen obinugrilainen kieli, ostjakille läheinen voguli. Tämän kielen erikoistuntija — mm. teosten »Chrestomathia Vogulica» ja »Wogulische Texte» julkaisija — *Béla Kálmán* hahmotteli esitelmässään pohjoisvogulin foneemijärjestelmän. Hän esitti aluksi lyhyen yleiskatsauksen vogulin foneettisen transkription historiaan ja käsitteli sitten erityisesti murrealueen kiistanalaisia foneemeja, kuten labiopalatovelaarisia konsonantteja ja redusoitunutta vokaalifoneemia. Huomiotta eivät jääneet myöskään tietyt pohjoismurteen murrepiirteet ja prosodiset ominaisuudet. Debreceniläistä vogulin tutkimusta edusti myös *László Keresztes*; hän oli laatinut monipuolisen esityksen vogulin Jukondan murteen konsonanttisekvensseistä, joita esitteli sekä taulukoiden että esimerkkien avulla. Niin ikään voguliin liittyi symposiumin tarmokkaan yleissihteerin *László Hontin* esitelmä, joka sisälsi vogulin jo sukupuuttoon kuolleen Pelymkan murteen foneemi-inventaarin kuvauksen. Esitelmöitsijän lähtökohtana olivat Steinitzin ja Gulyan aiemmin tästä murteesta laatimat kuvaukset, ja hän esitti murteen foneemien piirrematriisin. Honti teki myös perustellun ehdotuksen kaikkien itä- ja länsivogulin murteiden vokaalien yhtenäiseksi fonemaattiseksi transkriptioksi, jonka kanssa sopusoinnussa on myös Pelymkan murteen transkriptio esitelmöitsijän ehdottamalla tavalla. Ja kolmattakaan obinugrilaista kieltä, isäntämaan kieltä unkaria ei unohdettu. *F. Mártonfi* kiinnitti huomiota lingvistisesti tärkeään näkökohtaan tarkastellessaan unkarin yleiskielen, koinen vokaali-järjestelmiä. Hän korosti, että on kysymys useasta kieliopista aina silloin, kun jonkin kielen tai murteen syntyperäisiä puhujia on enemmän kuin yksi. Esitelmöitsijä vaati, että ideaalipuhujan kieliopin ase-

mesta on etsittävä kyseisen kielen puhujien kokonaista kielioppien sarjaa. Vielä pitemmälle hän eteni ajatellessaan, että luonnollisen kielen kuvaaminen merkitsee niiden kaikkien mahdollisten kielioppien tuottamista, jotka voivat syntyä yksityisten puhujien mielessä. Lieneekö tässä muuten pohjimmaltaan kysymys muusta kuin sellaisesta äärimmilleen abstraktistesta normatiiviudesta, jota esimerkiksi fonometriikka puristi esiin äännemanifestaatioista? Melko mutkikkaiden teoreettisten selvittelyjen jälkeen Mártonfi esitti kymmenittäin piirrespesifikaatioita erasteisista unkarin yleiskielen vokaalijärjestelmistä.

Edellisissä symposiumissa olivat jääneet käsittelemättä volgalaiset ja osin permiläiset kielet. Nyt tämäkin aukko täyttyi. *Károly Rédei* analysoi esitelmässään monitahoisesti ersämordvan fonologiaa. Ersän kirjakielessä on 28 konsonantti- ja viisi vokaalifoneemia (*i, e, a, u, o*). Konsonanteille ovat ominaisia liudennus- ja sointikorrelaatio kuten esimerkiksi votjakissa. Esitelmässä tarkasteltiin näiden foneemien jakaumaa, erottavia piirteitä, morfonologisia vaihteluja, sandhi-ilmiöitä ja jälkitavujen vokaalivaihteluja, vokaaliharmoniaa unohtamatta. Kirjakielen ohella murteetkin saivat osansa tarkastelusta. Tšeremisiä analysoi *Alho Alhoniemi*, jonka teemana olivat muutamien tšeremissin murteiden foneemien distribuutio-rajotukset. Niitä aiheuttavat mm. vokaaliharmonia ja konsonanttien kombinoituminen sanan eri asemissa tietyin rajoituksin. Tämän esitelmän aineistona oli ollut pääasiassa Yrjö Wichmannin 70 vuotta sitten keräämä murreosanasto, jota on käsitelty ATK-menetelmin. Tšeremisiä kosketteli myös unkarilaisen *Gábor Bereczkin* esitys tšeremissin sekundaareista täysvokaaleista. Sekundaareja ne ovat siksi, että tšeremissin toisen tavun vokaalit ovat säännöllisesti joko kadonneet tai redusoituneet. Kuitenkin murteittain esiintyy täysvokaalejakin eri syistä, mm. labiaaliharmonian, tataarin aiheuttaman painon siirtymisen ja suffikseihin kuulu-

vien konsonanttien edellä tavattavan morfeemien vahvistusfunktion, eräänlaisen morfologistumisen, johdosta.

Syrjäänin fonologian kuvaus oli kuulunut jo edellisen symposiumin ohjelmaan, ja nyt saatiin kuulla *Sándor Csúcsin* esitys sen lähimmän sukukielen votjakin fonologiasta. Votjakin kirjakielessä ja useimmissa murteissa on 7 vokaali- ja 26 konsonanttifoneemia. Vokaaleille on luonteenomaista *e:n* ja *i:n* sekä vastaavien keskivokaalien vastakohta, konsonanteille taas kahdeksan liudentuneen dentaalin ja vastaavien liudentumattomien konsonanttien oppositio sekä klusiileissa ja sibilanteissa tavattava sointikorrelaatio.

Oli luonnollista, että lappologian fonologisten ongelmien selvittely oli erityisesti suomalaisten osanottajien tehtävänä. Tästä aihepiiristä on ollut vuodesta 1971 alkaen käytettävissä — nyt tosin loppuunmyyty — fennougristien hyvin tuntema julkaisu »Lapin murteiden fonologiaa» (Castrenianumin toimitteita 1, tekijöinä Erkki Itkonen, Terho Itkonen, Mikko Korhonen ja Pekka Sammallahti). Mátrafüredissä *Mikko Korhosen* aiheena oli turjanlapin fonologian keskeinen problematiikka. Hän käsiteli tämän lapin murteen painotusta, vokaalien ja konsonanttien kvaliteettia ja kvantiteettia sekä foneemien distinktiivettä piirteitä. Kuulijoiden suureksi helpotukseksi tämä esitelmä oli saatavilla lähes kokonaisuudessaan 12-sivuisena monisteena. *Pekka Sammallahti* puolestaan pureutui inarinlapin fonologiaan, johon hän katsoi kuuluvan 8 vokaali- ja 27 konsonanttifoneemia (turjanlapissa vastaavat luvut ovat Korhosen mukaan 8 ja 45). Inarinlapissa sanapaino ei ole distinktiivä nykyisissä idiolekteissa, tavupaino sen sijaan on tiettyjen diftongien osalta. Murteen kvantiteettisysteemissä on tapahtunut joitakin muutoksia tämän vuosisadan aikana.

Luontevalta tuntui sekin, että useat suomalaiset esitelmöitsijät käsitelivät itämerensuomalaisia kieliä. *Terho Itkonen* pohti esitelmässään suomen kielen vokaaliharmoniaa erityisesti *o:n* ja *ö:n* osalta

ottaen huomioon johtamattomat vartalot sekä konsonantti- ja vokaalialkuiset suffiksit. *Heikki Leskinen* päätyi karjalan kielen foneemijärjestelmiä tarkasteltuaan siihen tulokseen, että esimerkiksi karjalan pohjoismurteissa on yleensä 8 vokaali- ja 12—16 konsonantifoneemia. *Heikki Paunonen* oli ottanut eteläviron fonologiasta erityisesti eriteltäväksi liudennuksen ja pitkien suppeiden ja puolisuppeiden vokaalien paradigmaattisen foneettisen vaihtelun fonologisen tulkitsemisen. *Seppo Suhosen* aiheena olivat vatjan kielen fonologian kysymykset, erityisesti Kukkosin murre, jota fonologiankin valossa on syytä pitää enemmän vatjaan kuin inkeroiseen kuuluvana. *Pertti Virtaranta* käsitteli karjalan kielen s:n ja varsinkin varsinaiskarjalaisen š:n fonologista statusta.

Tässä tarkasteltavan symposiumin teemapiiri ulottui turkologiaankin; tämä on ymmärrettävää, koska turkkilaiskielillä on ollut huomattava vaikutus joihinkin suomalais-ugrilaisiin kieliin. *Árpád Bertan* tarkasteltavana oli Volgan turkkilaiskielten nykyinen vokaalisysteemi. Esitelmöitsijä viittasi vokaalioppositioiden historialliseen kehitykseen ja myös Volgan alueella vaikuttaviin areaali-ilmiöihin. Vertailukohteena olivat tšeremissin ja votjakin vokaalisto. Ihailtavaa kahteen kielikuntaan kuuluvien kielten tuntemusta osoitti *András Róna-Tasin* esitys suomalais-ugri-laisten (obinugri-laisten, volgalaisten ja permiläisten) kielten ja turkin affrikaattojen fonologiasta. Tässä esitelmässä risteilivät suorastaan jännittävästi synkroninen ja diakroninen taso sekä kielikontaktien limittyminen niihin.

Symposiumin ohjelmaan oli varattu aikaa myös useiden neuvostoliittolaisten tutkijoiden esityksille, mutta valitettavasti nämä osanottajat eivät voineet saapua. Joitakin referaatteja oli luettavissa, ja näistä päätellen sangen tunnetuilla neuvostoliittolaisilla tutkijoilla olisi ollut painavaa sanottavaa mm. samojedikielten ja itämerensuomalaisten kielten fonologiasta. Tervetulleita lisiä symposiumin keskusteluihin antoi muuten berliiniläinen

fonologian teorian tuntija *W.-U. Wurzel*.

Mátrafüredin upeassa vuoristomaisessa pidetty fonologian symposiumi avasi avaria näkymiä myös uralistiikkaan. Selvästi oli havaittavissa uuden ja vanhan niveltämisen hedelmällisyys tieteenharjoituksessa. Niinpä Castrén, Karjalainen, Paasonen, Munkácsi ovat raudanlujine aineistoineen modernin kielentutkimuksen paradigmojenkin suuria nimiä.

Onnistuneiden uralistien päivien järjestäjät ansaitsevat parhaat kiitokset.

Seppo Suhonen

A

N

N